

POHJOISET EKOSYSTEEMI- PALVELUT LUOVIENTUOTOALUEJEN UUSIUTUVINA RESURSSINA

Timo Jokela

T

ässä luvussa pohdin niitä mahdollisuuksia, joilla Soveltava kuvataiteen ja luontokuvauksen maisteriohjelman (SOLUn) kehittäminen voi tukea uusiutuviin resursseihin perustuvaa taloutta ja kestävä kehitystä Pohjois-Suomessa. Uusiutuvia resursseja tarkastelen *ekosysteemipalvelujen*, erityisesti *kulttuuristen ekosysteemipalvelujen* käsitteiden avulla (ks. Millennium Ecosystem Assessment, 2005).

Näen SOLU-ohjelman kehittämisen osana Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan ja Arktisen yliopiston Arctic Sustainable Arts and Design -verkoston toteuttamaa arktisen taiteen ja muotoilun tutkimusta. Arktisella taiteella ja muotoilulla viitataan kulttuuristen ulottuvuuksien ohella nykytaiteeseen, muotoiluun ja mediatuotantoihin, joiden tavoitteena on muun

muassa edistää uusiutuvaa taloutta ja tukea kestävä kehitystä pohjoisilla ja arktisilla alueilla (Jokela & Coutts, 2018; Huhmarniemi & Jokela, 2020). Kuusamossa toteutettu SOLU-ohjelma voidaan ymmärtää myös vihreän talouden ja älykkään erikoistumisen kehittämiseksi (ks. Giacometti & Teräs, 2019; Woien, Kristensen & Teräs, 2019).

Kuva: Jonna Kalliomäki,
2018.

SOVELTAVA TAIDE JA LUONTOKUVAUS LUOVAN TALOUDEN MUOTONA

Arktiseen alueeseen perinteisesti liittyviä toimialoja, kuten rajallisten luonnonvarojen laajamittaista hyödyntämistä, pidetään kestävämminä ja perätään siirtymistä kohti kestävämpiä liiketoimintatapoja ja uusiutuvien resurssien käyttöä (Nordic Council of Ministers, 2011). Luovien alojen taloudellisia vaikutuksia on arvioitu Pohjoismaissa (Olsen ym., 2016) ja maailmanlaajuisesti muun muassa YK:n kauppaja kehityskonferenssissa (UNCTAD, 2018). Sen luovan talouden raportissa onkin todettu, että luova talous tunnustetaan merkittäväksi alaksi ja merkitykselliseksi kansallisen bruttokansantuotteen edistäjäksi (UNCTAD, 2018). Luova talous on vauhdittanut innovaatioita ja tiedon siirtoa kaikilla talouden sektoreilla ja on kriittinen ala osallistavan kehityksen edistämiseksi. Luovilla aloilla ennakoidaan olevan merkittävä rooli kehitettäessä uusiutuviin resurssihin perustuvaa liiketoimintaa ja tuettaessa nuorten tulevaisuuden elinmahdollisuuksia pohjoisessa (Karlsdóttir & Junsberg, 2015; Karlsdóttir ym., 2017; Nordic Council of Ministers, 2018). Luova talous liitetään edelleen pääasiassa kaupunkeihin ja innovaatiokeskuksiin. Kuusamossa toteutettu SOLU-maisteriohjelma tuo oman panoksensa keskusteluun, jossa luova talous nähdään myös haja-asutusalueiden ja maaseudun aluekehityksen mahdollisuutena (ks. Jokela ym., tulossa).

KULTTUURISET EKOSYSTEEMIPALVELUT JA PAIKKAPERUSTAINEN KEHITYSTYÖ

Ekosysteempipalvelujen käsite on luotu kuvaamaan ja auttamaan luonnosta saatavia hyötyjen kuvaamista, tunnistamista ja arviointia (Milcu, Hanspach, Abson & Fischer, 2013). Ekosysteempipalvelututkimuksissa keskitytään luonnon käytön, suojelun sekä niihin liittyvien sosiaalisten, kulttuuristen ja taloudellisten ulottuvuuksien suhteiden tarkasteluun. Kiinnostus ekosysteempipalveluja kohtaan on virinnyt viime aikoina myös Suomessa (Hiedanpää, Suvantola & Naskali, 2010).

Luonnon tarjoamia ekosysteempipalveluita kuten vettä, puuta, kuituja ja ravintoa voidaan tarkastella uusiutuvan biotalouden näkökulmasta (Teräs ym., 2014). Lisäksi käsite sisältää kulttuuriset ekosysteempipalvelut, toisin sanoen aineettomat hyödyt, jotka saadaan ekosysteemeihin liittyvien henkisten ulottuvuuksien, virkistykseen, hyvinvoinnin, mietiskelyn, rauhoittumisen, koulutuksen, oppimisen, kognitiivisen kehityksen ja

esteettisten kokemusten kautta (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Nämä ai-neettomat arvot ovat saaneet vähemmän huomiota rahallisiin ja ekologisiin arvoihin verrattuna. Vain muutamissa tutkimuksissa on huomioitu kulttuuristen ekosysteemi-palvelujen mahdollisuuksia luovassa taloudessa (ks. Chan ym., 2012; Daniel ym., 2012; Jokela ym., tulossa).

Kuusamon SOLU-koulutuksessa mietittiin tapoja, joilla taiteilijat, luovat yrittäjät, yritykset ja yhteisöt voivat tehdä yhteistyötä alueen kulttuuristen ekosysteemipalvelujen kestävässä hyödyntämisessä. Ekosysteemipalveluajattelun avulla voidaan punnita luonnon käytön ja säilyttämisen välistä tasapainoa sekä luontoon liittyviä sosiaalisia, kulttuurisia ja taloudellisia suhteita. Tutkimusten mukaan kulttuuristen ekosysteemipalvelujen käyttöönotto sosiaalisten ja ekologisten rakenteiden välisenä sitovana tekijänä on kestävyysajattelun ydin (Milcun, Hanspachin, Absonin & Fischerin, 2013). Kulttuuristen ekosysteemipalvelujen tunnistaminen tukee osallistavampaa sosio-ekologista lähestymistapaa tasapainottamalla sosiaalisten, ekologisten ja taloudellisten prosessien vuoro-vaikutusta (Hernshaw & Cullen, 2010).

On selvää, että globaalissa maailmassa kaikilla taiteen kulttuuriarvoilla ei ole suoraa riippuvuutta ekosysteemeistä. Pohjoisen kulttuureissa ihmisten tarpeiden tyydyttämisen ja ekosysteemeiden välinen suhde on kuitenkin erityisen vahva ja merkityksellinen. Taiteilijoille ja luovan alan yrittäjille kulttuuriset ekosysteemipalvelut tarjoavat teoreettisen ja käytännön kehityksen kehittämisen yhteistyötavoja, joilla käyttää luontokulttuurin resursseja kestäväällä tavalla. Yhteistyö on tietenkin toteutettava tavalla, joka on arktisen alueen ainutlaatuista luontoa, kulttuuria ja perintöä kunnioittava. Toiminnassa on otettavan huomioon myös pohjoisia ympäristöjä ja yhteisöjä nopeasti muuttavat megatrendit, kuten ilmastonmuutos, globalisaatio ja kaupungistuminen sekä sen vastapuoli maaseudun tyhjentyminen ja väestön ikääntyminen (ks. Nordic Council on Ministers, 2011; Stephen, 2018).

Kuusamossa soveltavan taiteen koulutukseen liittyy läheisesti myös paikka- ja yhteisösidonnaisen taiteen tavoitteet (ks. Jokela, 2013). Paikkaperustaisuus voidaan ymmärtää myös taloudellisen aluekehityksen strategiaksi. Tällöin tavoitteena on pyrkiä kohti alueen taloudellista kehitystä käyttämällä paikkojen luonnetta ja yhteisön kykyjä (Milone & Ventura, 2010; Vodden, Gibson, & Baldacchino, 2015). Perustuessaan paikkojen ainutlaatuisiin ominaisuuksiin, kuten kulttuurisiin ekosysteemipalveluihin, pyritään tukemaan olemassa olevia, luomaan uusia yrityksiä ja jopa houkuttelemaan uusia sijoituksia alueelle. Paikkaperusteinen strategia on reaktio tavanomaisia, ylhäältä alas suuntautuvia, yhden sektorin kansallisia kehityshankkeita vastaan (Daniels, Baldacchi-

no & Vodden, 2015). Siten paikkaperustaisuus voidaan ymmärtää myös syrjäseutujen ja reuna-alueiden identiteettipolitiikkana.

KULTTUURISTEN EKOSYSTEEMIPALVELUJEN HYÖDYNTÄMISEN SENSITIIVISYYS JA KESTÄVYYS

Kulttuuristen ekosysteemipalvelujen hyödyntäminen on kohdannut myös kritiikkiä. On esitetty, että henkisiä ja esteettisiä kulttuurisia arvoja ei saavuteta parhaiten instrumentalisella ajattelulla, koska ne perustuvat luontokäsityksiin, jotka eroavat ekosysteemipalveluajattelun yleisistä käsitteellisistä puitteista (Cooper, Bardy, Steen & Bryce, 2016). Erilaiset asenteet kulttuuristen ekosysteemipalvelujen hyödyntämiseen voivat joskus olla hyvinkin vastakkaisia ja intohimoisia, koska ne ovat tiukasti sidoksissa arvoihin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin instituutioihin sekä taloudellisiin ja poliittisiin organisaatioihin. Arktisella alueella ne ovat sidoksissa myös alkuperäiskansojen ja paikallisten asukkaiden luontosuhteisiin.

Ekosysteemien vaikutus paikalliskulttuurien monimuotoisuuteen on erityisen voimakas arktisella alueella. Esimerkiksi kalastajayhteisön luontosuhteet eroavat monilta osin poronhoito-, maatalous- tai kaivosyhteisöjen suhteista. Ilmastokriisi on aiheuttanut muutoksia sadonkorjuu-, metsästy- ja kalastuskulttuurissa ja näillä muutoksilla on puolestaan laajempi vaikutus kulttuuriseen identiteettiin ja perinnetietoon (Stephen, 2018). Toisin sanoen, ilmastokriisi on aiheuttanut muutoksia ekosysteemeissä ja sillä on ollut vaikutuksia sosioekonomisiin ja poliittisiin todellisuuksiin, mikä on vaikuttanut etenkin arktisten alkuperäiskansojen kulttuuriin ja itsetuntoon. Väitän, että näin on tapahtunut myös muissakin yhteisöissä pohjoisessa arktisella alueella (Huhmarniemi & Jokela, 2020).

Aineellisten ja sosiaalisten suhteiden lisäksi arktisen alueen alkuperäiskulttuurit liitvät ekosysteemeihin henkisiä ja uskonnollisia ulottuvuuksia ja arvoja (Helander-Renval, 2009). Tämä vaatii tiettyä kulttuurista herkkyyttä, kun kulttuurisia ekosysteemipalveluita käytetään soveltavan taiteen tuotteiden perustana. Erityisesti visuaalisilla symboleilla, kuten vaatteilla, kuvioilla ja koristeilla, on merkitystä kulttuurien jatkumisessa ja jopa maailmankäsitysten jakamisessa (Joy, 2019; Kramvig & Flemmen, 2019; Minnakhmetova, Usenyuk-Kravchuk & Konkova, 2019; Schilar & Keskitalo, 2018). Alkuperäiskulttuurin perinteiden näkeminen taloudellisena resurssina voi siten aiheuttaa jännitteitä (ks. myös Olsen ym., 2020). Kuitenkin, jos alkuperäiskansojen jäsenet osallis-

tuvat itse perinteidensä muuntamiseen nykyaikaisiksi ja taloudellisiksi tuotteiksi, kritiikkiä on vähemmän tai ei ollenkaan, kuten ilmeni esimerkiksi saamenkulttuuria kuvaavan Disney-elokuvan Frozen 2 tuotannossa.

Kulttuuristen ekosysteemipalvelujen ja taiteen yhteyttä on tutkittu vasta vähän. Toisaalta taidehistoriatutkimus on osoittanut, että luonto on tarjonnut ja edelleen tarjoaa inspiraation lähteen taiteille, muotoilulle, käsityölle, medialle ja arkkitehtuurille, etenkin arktisella alueella (ks. Mäkikalli, Holt & Hautala-Hirvioja, 2019).

SOVELTAVA TAIDE, LUONTOKUVAUS JA ARKTISEN MATKAILU

Varsinaisen taiteen lisäksi monet ihmiset löytävät esteettisiä, ilmaisullisia ja tunnearvoja ekosysteemeistä. Ihmiset arvostavat esimerkiksi maisemia, joka tunnetaan kauneudestaan (Lindhjem, Reinvang & Zandersen, 2015) tai ”paikan henkeä”, joka välittää paikallisesti ja kulttuurisesti merkittäviä tarinoita ja perintöä (Hølleland, Skrede, & Holmgaard, 2017). Ne kaikki voidaan liittää uusiutuvaan luovaan talouteen, koska ne vaikuttavat erityisesti siihen, mihin ihmiset päättävät mennä viettämään vapaa-aikaansa, virkistäytymään ja kohottamaan hyvinvointiaan.

Soveltava taide toimii alueellisen luontokulttuurin elvyttäjänä ja uudistajana.

Kulttuurisilla ekosysteemipalveluilla on tärkeä rooli luonto-, eko- ja kulttuurimatkailussa (de la Barre ym., 2016; Müller & Viken, 2017; Rantala ym., 2019), jota puolestaan usein tehdään tunnetuksi juuri valokuvan keinoin. SOLUn sekä matkailun yhteistyössä voi nähdä paljon uusia mahdollisuuksia. Kulttuuristen ekosysteemipalvelujen käytöllä soveltavan taiteen ja matkailun yhteistyössä on sekä taloudellista että kulttuurista arvoa. Soveltava taide toimii alueellisen luontokulttuurin elvyttäjänä ja uudistajana, revitalisaationa, joka puolestaan vahvistaa alueen asukkaiden pystyvyyttä, hyvinvointia ja identiteettiä.

Soveltavan taiteen ja matkailu yhteistyö näkyikin jo luonto- ja revontulikuvausmatkoissa (Urry & Larsen, 2011; Jokela ym., 2020), talvi-, lumi- ja jääympäristöissä (Gelter & Gelter, 2013; Jokela ym., 2014), hiljaisuusmatkailussa ja lähiruokapalvelujen suunnittelussa (de la Barre, & Brouder, 2013) sekä alkuperäiskulttuureja elvyttävien elokuvien tuotannoissa ja festivaaleissa (Leask, 2016).

Soveltavassa taiteessa ekosysteemipalveluita ei ymmärretä vain yksinkertaisina luonnontuotteina, joita käytetään tiettyihin taloudellisiin hyötyihin, vaan suhteellisina pro-

sesseina, joita ihmiset aktiivisesti luovat ja ilmaisevat vuorovaikutuksessa kulttuuristen ekosysteemien kanssa (Fish, Church & Winter, 2016). Käsitys lähentyy luonnehdintaa kulttuurisista ekosysteemipalveluista kokemuksina ja kykyinä, jotka syntyvät ihmisen ja ekosysteemin suhteista (ks. Chanin ym., 2012). Väitän, että osaavan soveltavan taiteen avulla nämä suhteet voidaan muuttaa kestäväksi ja kulttuurisensitiiviseksi uusiutuvaksi luovaksi taloudeksi.

LOPUKSI

SOLUn järjestäminen Kuusamossa lisäsi osaltaan kulttuuristen ekosysteemipalvelujen mahdollisuuksien ymmärtämistä. Niiden tunnistaminen, analysointi ja käyttö voi olla tärkeää kestävän ja uusiutuvan talouden kehittämisessä pohjoisessa. Soveltavan taiteen ja tunnistettujen kulttuuristen ekosysteemipalvelujen yhdistäminen aluekehitystyön paikkaperustaiseen strategiaan on keino hyödyntää pohjoisten paikkojen ja yhteisöjen vahvuuksia. Taiteen ja kulttuurialan koulutuksella on tärkeä rooli luovan kapasiteetin turvaamisessa ja kestävän tulevaisuuden edistämässä pohjoisilla ja arktisilla alueilla.

LÄHTEET

- de la Barre, S. & Brouder, P.** (2013). Consuming stories: Placing food in the Arctic tourism experience. *Journal of Heritage Tourism*, 8(2–3), 37–41.
- de la Barre, S., Maher, P., Dawson, J., Hillmer-Pegram, K., Huijbens, E., Lamers, M., Liggett, D., Muller, D., Pashkevich, A. & Stewart, E.** (2016). Tourism and Arctic observation systems: Exploring the relationships. *Polar Research*, 35(1), 24980.
- Chan, K., Satterfield, T. & Goldstein, J.** (2012). Rethinking ecosystem services to better address and navigate cultural values. *Ecological Economics*, 74, 8–18. DOI:10.1016/j.ecolecon.2011.11.011
- Cooper, N., Bardy, E., Steen, H. & Bryce R.** (2016). Aesthetic and spiritual values of ecosystems: Recognising the ontological and axiological plurality of cultural ecosystem ‘services.’ *Ecosystem Services*, 21(B), 218–229. DOI: 10.1016/j.ecoser.2016.07.014
- Daniel, T. C., Muhar, A., Arnberger, A., Aznar, O., Boyd, J. W., Chan, K. M. A., Costanza, R., Elmqvist, T., Flint, G. G., Gobster, P. H., Grêt-Regamey, A., Lave, R., Muhar, S., Penker, M., Ribe, R. G., Schauppenlehner, T., Sikor, T., Soloviy, I., Spierenburg, M., Taczanowska, K., Tam, J. & von der Dunk, A.** (2012). Contributions of cultural services to the ecosystem services agenda. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(23), 8812–8819. DOI: 10.1073/pnas.1114773109
- Daniels, J., Baldacchino, G. & Vodden, R.** (2015). Matters of place: The making of place and identity. Teoksessa K. Vodden, R. Gibson, & G. Baldacchino (toim.), *Place peripheral: Place-based development in rural, island, and remote regions* (s. 23–40). St. John’s, Newfoundland: ISER Books.
- Fish, R., Church, A., & Winter, M.** (2016). Conceptualising cultural ecosystem services: A novel framework for research and critical engagement. *Ecosystem Services*, 21(B), 208–217. DOI: 10.1016/j.ecoser.2016.09.002
- Gelter, H. & Gelter, J.** (2013). An innovation lost: The ice dome concert hall project in Piteå. Teoksessa L. Lindeborg, & L. Lindkvist, L. (toim.). *The value of arts and culture for regional development: A Scandinavian perspective* (s. 252–266). Oxon: Routledge.
- Giacometti, A. & Teräs, J.** (2019). Regional economic and social resilience: An exploratory in-depth study in the Nordic Countries. *Nordregio report 2019:2*. DOI: 10.30689/R2019:2.1403-2503
- Helander-Renval, E.** (2009). Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives. *Polar Record*, 46(1). DOI: 10.1017/S0032247409990040
- Hiedanpää, J., Suvantola, L. & Naskali, A.** (toim.). (2010). *Hyödyllinen luonto: ekosysteemipalvelut hyvinvointimme perustana*. Tampere: Vastapaino.
- Huhmarniemi, M. & Jokela, T.** (2020). Arctic arts with pride: Discourses on Arctic arts, culture and sustainability. *Sustainability*, 12, 604; DOI:10.3390/su12020604
- Hølleland, H., Skrede, J., & Holmgaard, S.** (2017). Cultural heritage and ecosystem services: A literature review. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 19(3), 210–237. DOI:10.1080/13505033.2017.1342069
- Jokela, T.** (2013). Engaged art in the North: Aims, methods, contexts. Teoksessa T. Jokela, G. Coutts, M. Huhmarniemi, & E. Härkönen (toim.), *Cool: Applied visual arts in the North* (s. 10–21). Rovaniemi: University of Lapland.
- Jokela, T.** (2014). Snow and ice design innovation in Lapland. Teoksessa E. Härkönen, T. Jokela, & A. J. Yliharju (toim.), *Snow design in Lapland: Initiating cooperation* (s. 180–181). Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Jokela, T. & Coutts, G.** (2018). The North and the Arctic: A laboratory of art and design education for sustainability. Teoksessa Jokela, T. & Coutts, G. (toim.), *Relate North: Art and design education for sustainability* (s. 98–117). Rovaniemi: Lapland University Press.
- Jokela, T.; Coutts, G.; Beer, R. Din, H.; Usenyuk-Kravchuk, S. & Huhmarniemi, M.** (tulossa). The potential of art and design to renewable economies. Teoksessa D. Natcher and T. Koivurova (toim.), *Renewable economies in the Arctic: A state of knowledge publication*.

- Joy, F.** (2019). Sámi cultural heritage and tourism in Finland. Teoksessa M. Tennberg, H. Lempinen, & S. Pirnes (toim.), *Resources, social and cultural sustainabilities in the Arctic* (s. 144–162). New York: Routledge.
- Karlsdóttir, A., & Jungsberg, L.** (toim.) (2015). *Nordic arctic youth future perspectives*. Tukholma: Nordregio. URN:urn:nbn:se:norden:org:diva-4950
- Karlsdóttir, A., Olsen, L., Harbo, L., Jungsberg, L., & Rasmussen, O.** (2017). *Future regional development policy for the Nordic Arctic: Foresight analysis 2013–2016*. Nordregio report 2017: 1. Tukholma: Nordregio.
- Kramvig, B. & Flemmen, A.B.** (2019). Turbulent indigenous objects: controversies around cultural appropriation and recognition of difference. *Journal of Material Culture*, 24(1), 64–82. DOI: 10.1177/1359183518782719
- Leask, J.** (2016). IsumaTV builds innovative digital systems to share high-def streaming video in low speed remote communities. Haettu 21.2.2020 osoitteesta firstmile.ca/isumatv-builds-innovative-digital-infrastructure-to-share-high-def-streaming-video-in-remote-communities
- Lindhjem, H., Reinvang, R., & Zandersen, M.** (2015). Landscape experience as a cultural ecosystem service in a Nordic context. Concepts, values and decision-making. *TemaNord* 2015:547. DOI: 10.6027/TN2015-549
- Milcu, A. I., Hanspach, J., Abson, D., & Fischer, J.** (2013). Cultural ecosystem services: A literature review and prospects for future research. *Ecology and Society*, 18(3), 44. DOI: 10.5751/ES-05790-180344
- Millennium Ecosystem Assessment** (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Washington: World Resources Institute. Haettu 22.2.2020 osoitteesta <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
- Milone, P., & Ventura, F.** (toim.). (2010). *Networking the rural: The future of green regions of Europe*. Assen: Van Gorcum.
- Minnakhmetova, R., Usenyuk-Kravchuk, S. & Konkova, Y.** (2019). A Context-sensitive approach to the use of traditional ornament in contemporary design practice. *Synnyt/origins, Special issue on Arctic Arts Summit* 1: 49–62. Haettu 15.12.2019 osoitteesta <https://wiki.aalto.fi/pages/viewpage.action?pageId=151504259>
- Müller, D. K., & Viken, A.** (2017). Toward a de-essentializing of indigenous tourism? Teoksessa A. Viken & D. K. Müller (toim.), *Tourism and indigeneity in the Arctic* (s. 281–289). Bristol: Channel View.
- Mäkikalli, M., Holt, Y. & Hautala-Hirvioja, T.** (toim.) (2019). *North as a meaning in design and art*. Rovaniemi: Lapland University Press.
- Nordic Council of Ministers.** (2011). Megatrends. *TemaNord*, 2011, 527. Haettu 20.2.2020 osoitteesta <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:702166/FULLTEXT01.pdf>
- Nordic Councils of Ministers.** (2018). *Arctic business analysis: Creative and cultural industries*. <http://dx.doi.org/10.6027/ANP2018-708>
- Olsen, L., Berlina, A., Jungsberg, L., Mikkola, N., Roto, J., Rasmussen, R. & Karlsdottir A.** (2016). *Sustainable business development in the Nordic Arctic*. Nordregio working paper 2016: 1. Tukholma: Nordregio.
- Olsen, K. O., Abildgaard, M. S., Brattland, C., Chimiri, D., de Bernardi, C., Edmonds, J., Grimwood, B. S. R., Hurst, C. E., Höckert, E., Jæger, K., Kugapi, O., Lemelin, R. H., Lüthje, M., Mazzullo, N., Müller, D. K., Ren, C., Saari, R., Ugwuegbula, L. & Viken, A.** (2020). *Looking at Arctic tourism through the lens of cultural sensitivity. ARCTI-SEN – a transnational baseline report*. Rovaniemi: University of Lapland.
- Rantala, O., de la Barre, S., Granås, B, Þór Jóhannesson, G., Müller, D. K, Saarinen, J., Tervo-Kankare, K., Maher, P. T., & Niskala, M.** (2019). *Arctic tourism in times of change: Seasonality*. *Tema Nord* 2019: 528. Haettu 7.11.2019 osoitteesta <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1312957/FULLTEXT01.pdf>
- Schilar, H.; Keskitalo, E.C.** (2018). Ethnic boundaries and boundary-making in handicrafts: Examples from northern Norway, Sweden and Finland. *Acta Borealia* 35, 29–48. doi:10.1080/08003831.2018.1456073.

Stephen, K. (2018). Societal impacts of a rapidly changing Arctic. *Current climate change reports*, 4(3) 223–237. doi:10.1007/s40641-018-0106-1

Teräs, J., Lindberg, G., Johnsen, I.H.G. Perjo, L. & Giacometti, A. (2014). *Bioeconomy in the Nordic region: Regional case studies*. Nordregio (No.4).

Urry, J., & Larsen, J. (2011). *The tourist gaze 3.0*. Lontoo: Sage.

UNCTAD. (2018). *Creative economy outlook: Trends in international trade in creative industries*. United Nations Conference on Trade and Development. Haettu 21.2.2020 osoitteesta <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2328>

Vodden, K., Gibson, R. & Baldacchino, G. (toim.) (2015). *Place peripheral: Place-based development in rural, island, and remote regions*. St. John's, Newfoundland: ISER Books.

Woien, M., Kristensen, I., & Teräs, J. (2019). *The status, characteristics and potential of smart specialisation in Nordic Regions*. *Nordregio Report 2019:3*. DOI: 10.30689/R201i).1403-2503